

# Ἡ Ὁρθόδοξη Διαχείριση τῆς Θρησκευτικῆς Ἐτερότητας

ΕΥΤΥΧΙΟΣ Σ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗΣ\*

Ἡ ἀντιμετώπιση τῶν ἀλλοθρήσκων ἦταν διαχρονικὰ στοὺς προβληματισμοὺς τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ προσέλκυση τῶν εἰδωλολατρῶν στὴ χριστιανικὴ πίστη ἦταν στόχος τῶν Πατέρων, ἀλλὰ καὶ κάθε πιστοῦ, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ πιστεύει ὅτι ἔχει τὴν ἀλήθεια καὶ ἐπειδὴ ἀγαπᾷ τὸν συνάνθρωπό του, ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν κάνει συμμέτοχο τῆς ἀλήθειας καὶ ποτὲ δὲν ἀδιαφορεῖ γι' αὐτόν. Τό «οὐαὶ γάρ μοί ἐστιν, ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι»<sup>1</sup> εἶναι μία διαρκῆς προτροπὴ γιὰ κάθε Χριστιανὸ σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες.

Προσπαθοῦν πάντοτε νὰ ἐπηρεάσουν τοὺς ἀλλοθρήσκους καὶ νὰ τοὺς μεταστρέψουν στὴν ὀρθὴ πίστη τοῦ Χριστοῦ, σεβόμενοι πάντοτε τὴν ἐλευθερίαν τους χωρὶς βία ἢ ἄλλο ψυχαναγκαστικὸ τρόπο. Τὸ ὅτι πάντοτε τοὺς σέβονται δὲν σημαίνει ὅτι λησμονοῦν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστη εἶναι ἡ ἀλήθεια<sup>2</sup> καὶ σὲ κάθε στιγμή ἀπὸ ἀγάπη καὶ ἐνδιαφέρον κινούμενοι προσπαθοῦν νὰ τοὺς ὀδηγήσουν στὴν ὀρθὴ πίστη<sup>3</sup>. Χάρη στὴν ἀλήθεια ὁμῶς θυσιάζουν καὶ τὴν εἰρήνην, ἀλλὰ καὶ κάθε ὑποκριτικὴ ἀγάπη.

Οἱ Πατέρες δὲν παραμένουν ἀδιάφοροι καὶ ἀπόμακροι ἀπὸ κάθε ἀλλόθρησκο, γιατί τὸν θεωροῦν ἀδελφὸ τους. Ἀγωνίζονται νὰ τὸν προσεγγίσουν μὲ διακριτικὸ καὶ παιδαγωγικὸ τρόπο. Δὲν ὀμιλοῦν σὲ ὅσους τύχει καὶ ὅπως τύχει, ὥστε νὰ γίνονται φορτικοί<sup>4</sup>. Γνωρίζουν ὅτι ἡ τροφή δὲν εἶναι γιὰ ὅλους τὸ ἴδιο κατάλληλη. Εἶναι διαφορετικὴ στὸν καθένα, ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία καὶ τὴ διάθεση. Χρησιμοποιοῦν ἐκφράσεις στὴν προσέγγιση τῶν ἀλλοθρήσκων, ὥστε

---

\* Ὁ Εὐτύχιος Σ. Καλογεράκης εἶναι Δρ. Θεολογίας (Μσ Θρησκευτολογίας-Πτυχ. Παιδαγωγικοῦ καὶ Θεολογίας ΕΚΠΑ) καὶ εἶναι ἐπίσης Σύμβουλος Θεολόγων Περιφέρειας Πελοποννήσου.

1. Βλ. Α' Κορ. 9, 16.

2. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἀρματίω τῷ μεγάλῳ*, PG 32, 1012AC.

3. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἀρματίω τῷ μεγάλῳ*, PG 32, 1012AC.

4. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΛΓ', Πρὸς Ἀρειανούς καὶ εἰς ἐαυτόν*, PG 36, 212BC.

μποροῦσαν νὰ παρανοηθοῦν καὶ νὰ παρεξηγηθοῦν, γιατί δὲν μιλοῦσαν δογματικά, ἀλλὰ ἀντιρρητικά, ἀπολογητικά<sup>5</sup>. Κατ' οἰκονομίαν, δὲν ἀκριβολογοῦν δογματικά στὶς ἐκφράσεις τους, ἀλλὰ ἐνίοτε ἐν γνώσει τους προσχωροῦν πρὸς τὶς συνήθειες ἐκείνου, τὸν ὁποῖο ἐπιχειροῦσαν νὰ κερδίσουν, γιὰ νὰ μὴν ἀντιτείνει ἐκεῖνος στὰ θεμελιώδη. Ζητοῦν τὴ συμφωνία στὰ οὐσιώδη καὶ παρουσιάζουν εὐελιξία στὰ ἐπουσιώδη. Σὲ αὐτοὺς τοὺς διαλόγους μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ ἐκφράσεις, οἱ ὁποῖες προσέφεραν πολλὰ ἐπιχειρήματα στοὺς αἰρετικούς ἀργότερα. Αὐτὸ παρατηρεῖται σὲ διάλογο τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου μὲ τὸν εἰδωλόλατρη Αἰλιανὸ πού ἔχει χαθεῖ καὶ στοιχεῖα του διασώζει ὁ Μ. Βασίλειος<sup>6</sup>.

Στὴν ἀντιπαράθεση μαζί τους οἱ Χριστιανοὶ ὀφείλουν νὰ μὴν παιδεύουν ἀπαιδεύτως, οὔτε νὰ χτυποῦν μὲ ὕβρεις, ὅπως κάνουν οἱ πολλοί, οἱ ὁποῖοι δὲν μάχονται μὲ τὸν λόγο, ἀλλὰ μὲ τοὺς λέγοντες. Τὴν ἀδυναμία τους δὲ νὰ ἀντιπαρατεθοῦν μὲ τὸν λόγο τὴ συγκαλύπτουν μὲ τὶς ὕβρεις<sup>7</sup>. Τὸν περὶ Χριστοῦ ὄμως πόλεμο ἀποδεικνύουμε ὅταν μαχόμεθα καὶ κατὰ Χριστόν, ὁ ὁποῖος πάντοτε ἦταν εἰρηνικός καὶ πρᾶος<sup>8</sup> καὶ βάσταζε τὶς ἀσθένειές μας<sup>9</sup>. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι εἰρηνεύουμε θυσιάζοντας τὴν ἀλήθεια ἢ παραλείποντας κάτι χάριν τῆς ἐπιείκειας ἢ τῆς δόξας. Ποτὲ δὲν θηρεύουμε κακῶς τὸ καλό, ἀλλὰ ἔχουμε εἰρήνη μαχόμενοι ἐννόμως καὶ ἐντὸς τῶν δικῶν μας ὅρων καὶ κανόνων. Οὔτε μὲ τὴ σκληρότητα δὲν ἐνδείκνυται νὰ ἐκτραχύνουμε, οὔτε μὲ τὸ συνεσταλμένο νὰ προκαλοῦμε ἔπαρση στὸν ἀντιτιθέμενο στὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ νὰ εἴμαστε εὐλογοὶ στὸν λόγο χωρὶς νὰ ὑπερβαίνουμε τὸ μέτρο<sup>10</sup>. Ἡ κατήχηση τῶν ἀλλοδόξων εἶναι καθῆκον ἐπιβεβλημένο καὶ μάλιστα στοὺς ἐκκλησιαστικούς ἡγήτορες, γιὰ νὰ πληθύνεται ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ σωζόμενοι<sup>11</sup> καὶ ὄχι γιὰ τὴν ἀπόκτηση περισοτέρων ὀπαδῶν.

Ἡ διδασκαλία ὅμως αὐτὴ, ἐπισημαίνουν οἱ πατέρες ὡς μεγάλοι παιδαγωγοί, χρειάζεται νὰ ἔχει βασικὰ παιδαγωγικὰ χαρακτηριστικά. Δὲν εἶναι κατάλληλος ὁ ἴδιος τρόπος διδασκαλίας σὲ ὅλους τους ἀλλόθρησκους, ἀλλὰ πρέπει

5. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Τοῖς κατὰ Νεοκαισάρειαν λογιωτάτοις*, PG 32, 776AB.

6. Πρὸβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Τοῖς κατὰ Νεοκαισάρειαν λογιωτάτοις*, PG 32, 776A.

7. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΜΒ΄, Συντακτήριος, εἰς τὴν τῶν ρν' ἐπισκόπων παρουσίαν*, PG 36, 473A.

8. Βλ. *Ματθ.* 11, 29.

9. Βλ. *Ἦσ.* 53,4.

10. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΜΒ΄, Συντακτήριος, εἰς τὴν τῶν ρν' ἐπισκόπων παρουσίαν*, PG 45, 473A.

11. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος Κατηχητικός ὁ μέγας*, PG 45, 9A.

νά προσαρμόζουμε τη διδασκαλία και την επιχειρηματολογία ανάλογα με τις διαφορές των θρησκειών<sup>12</sup>. Διαφορετικά σκέπτεται ο Ίουδαϊσμός και άλλιως ο ειδωλολάτρης, ο ισλαμιστής, ο βουδιστής ή ο αίρετικός. Όλοι αυτοί είναι άρρωστοι πνευματικά και ο τρόπος της θεραπείας τους πρέπει να προσαρμόζεται σύμφωνα με το είδος της νόσου. Δεν θα θεραπευθεί με τὰ ἴδια μέσα ἢ πολυθεΐα, ἢ ἀπιστία, ὁ Ἰνδουϊσμός, ὁ Ἰουδαϊσμός, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ἀνατραποῦν με τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα οἱ διαφορετικὲς ἀντιλήψεις τους. Ἄλλη διδασκαλία καὶ ἄλλα ἐπιχειρήματα θὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴν προσέγγιση τοῦ καθενὸς ἐξ αὐτῶν, γι' αὐτὸ καὶ ἀπαιτεῖται γνώση τῶν πεποιθήσεών τους. Λαμβάνουμε ὑπ' ὄψιν τὶς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων καὶ προσαρμόζουμε τὸν λόγο στὴν πλάνη τους, προβάλλοντας ἀρχὲς καὶ προτάσεις εὐλογοφανεῖς καὶ ἀποδεκτὲς καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη<sup>13</sup>. Γνωρίζουν ὅτι «δὲν μπορεῖ νὰ λέγονται τὰ πάντα στοὺς πάντες»<sup>14</sup>.

Στὴν προσπάθειά τους αὐτὴν οἱ Πατέρες χρησιμοποιοῦν ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή, ἀλλὰ μεταχειρίζονται σταθερὰ καὶ τὴν «ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν» ἢ «ἐκ τοῦ ἀκολούθου», δηλαδὴ ἐκ τῶν συλλογισμῶν ἐπιχειρηματολογία. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν χρησιμοποιοῦν καὶ ἀπόψεις τῶν πρὸ αὐτῶν Πατέρων, ἀλλὰ καὶ τῶν θύραθεν φιλοσόφων, ἂν καὶ δὲν ἀναφέρονται πάντοτε ὀνομαστικά.

Οἱ Χριστιανοὶ δὲν εἶναι ἓνα κλειστὸ «κλάμπ» καθαρῶν ἀμύλωντων καὶ ἀπολυμασμένων ὄντων, ποὺ δὲν θέλει ἢ δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τοὺς διαφορετικούς, ἀλλὰ μία κοινωνία ἀληθινῶν ἀνθρώπων, ποὺ δὲν θέλουν νὰ γίνονται ἐμπόδιο στοὺς ἀλλόθρησκους ἐξ ἴσου ὅπως καὶ στοὺς Χριστιανούς. Ἄρνοῦνται τὸ συμφέρον τους καὶ ἐπιζητοῦν τὸ συμφέρον τῶν πολλῶν<sup>15</sup>. Κοιτάζουν πάντοτε καὶ ἐλέγχουν ὅ,τι συντελεῖ στὴν οἰκοδομὴ καὶ τὴν πνευματικὴ προκοπὴ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἀποφυγὴ τοῦ σκανδαλισμοῦ τους, ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατοι. Ἔτσι, ἡμερεύουν εὐκολότερα οἱ πολέμοι τοῦ Θεοῦ βλέποντας τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τῶν Χριστιανῶν. Ἀγωνίζονται καὶ ἐπιχειροῦν νὰ τοὺς πείσουν νὰ μεταπηδήσουν ἀπὸ τὴ θρησκεία τους στὸν Χριστιανισμὸ με τὴ βοήθεια τῆς γνώσης καὶ τῆς σοφίας ποὺ διαθέτουν<sup>16</sup>. Κηρύττουν καὶ ἐλκύουν στὴν πίστη

12. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ μέγας*, PG 45, 12A.

13. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ μέγας*, PG 45, 148C.

14. Βλ. ΔΙΟΓΕΝΟΥΣ ΛΑΕΡΤΙΟΥ, *Βίοι φιλοσόφων*, 4, 15.

15. Βλ. Α΄ Κορ. 10, 32-33.

16. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Κατὰ εἰμαρμένης*, PG 45, 148C.

τους άλλοτε περισσότερους και άλλοτε λιγότερους, αλλά πάντα ἐν ἐλευθερίᾳ<sup>17</sup>, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἀποστόλων.

Ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν εἶναι ὁ ἀληθινός, ὁ ὁποῖος λατρεύεται μὲ πνευματικούς τρόπους, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς πολλοὺς θεοὺς τῶν εἰδωλολατρῶν ποὺ λατρεύονται μὲ ὑλικούς τρόπους. Αὐτὸν τὸν Θεὸ καλοῦν κάθε ἀλλόθρησκο νὰ ἀκολουθήσει μὲ κάθε θυσία ξεπερνώντας ὁποιοδήποτε φόβο<sup>18</sup>. Γι' αὐτὸ ἡ μεταστροφή στὸ Χριστιανισμὸ κάθε ἀλλόθρησκου, ὁ ὁποῖος βρῖσκει ἔτσι τὴν ἀλήθεια, γεμίζει χαρὰ τοὺς Πατέρες καὶ ὅλους τοὺς Χριστιανούς<sup>19</sup>.

Κανένας δὲν θὰ ἔμενε πλέον εἰδωλολάτρης, ἀλλὰ ὅλους θὰ τοὺς ἔλκυαν καὶ θὰ τοὺς ἀποσποῦσαν ἀπὸ τὴν εἰδωλολατρία<sup>20</sup> οἱ Χριστιανοί, ἂν ἡ ζωὴ τους ἦταν ὄντως χριστιανικὴ κατ' οὐσίαν καὶ ὄχι κατ' ὄνομα. Ὑποδεικνύουν ἔτσι ὅτι ὁ καλύτερος τρόπος ἱεραποστολῆς εἶναι ἡ ἀγάπη καὶ ἡ βοήθεια στὸν κάθε διαφορετικὸ καὶ ὄχι μόνο τὰ κηρύγματα καὶ οἱ διδασκαλίες. Δέχονται ὅτι ὁ σωστὸς τρόπος ζωῆς καὶ ὁ λόγος εἶναι γιὰ ὅλους τὸ ἴδιο κατάλληλος<sup>21</sup>. Ἀποτελεῖ τὴν καλύτερη ἱεραποστολὴ στοὺς ἀλλόθρησκους. Γι' αὐτὸ καὶ στὴ σύγχρονη ἱεραποστολὴ ἡ μέθοδος αὐτῆ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς βοήθειας πρὸς τὸν ἄλλο, τὸ διαφορετικὸ στὸ χρῶμα, τὴν πίστη, τὴ φυλὴ εἶναι ποὺ φέρνει ἀποτελέσματα στὸν χῶρο τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας.

Βέβαια δὲν συνιστοῦν πάντοτε τὴ σιωπὴ στὰ περὶ Θεοῦ θέματα, γιατί ἡ Γραφὴ συνιστᾷ τὸ «διὰ παντὸς ἡ αἴνεσις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματί μου»<sup>22</sup> καὶ «Εὐλόγησω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῶ»<sup>23</sup> καὶ «ἰδοὺ τὰ χεῖλή μου οὐ μὴ κωλύσω»<sup>24</sup>. Προτρέπουν ὅμως νὰ ἀπαντοῦμε μὲ πραότητα καὶ ὄχι μὲ σκληρότητα σὲ ὅλους μὲ τοὺς ὁποίους διαλεγόμαστε. Δὲν παραγγέλλουν νὰ σιωποῦμε, ἀλλὰ νὰ μὴ συζητοῦμε ἐριστικά. Ὅχι νὰ κρύπτουμε τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ νὰ μὴ διδάσκουμε παρὰ τὸν νόμον<sup>25</sup> ἀπὸ ὑπερβάλλοντα ζῆλο. Ἄλλωστε οἱ Πατέρες πρῶτοι ἐπαίνεσαν τὴ σοφία καὶ ἀσχολήθηκαν μὲ τοὺς θείους λόγους καὶ δίδαξαν. Τίποτε

17. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ μέγας*, PG 45, 77AB.

18. Πρὸβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἄσματῶ τῷ μεγάλῳ*, PG 32, 1012B.

19. Πρὸβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἄσματῶ τῷ μεγάλῳ*, PG 32, 1012B.

20. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην*, PG 60, 97.

21. Πρὸβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΒ΄, Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας...*, PG 36, 212BC.

22. Βλ. *Ψαλμ.* 33, 2.

23. Βλ. *Ψαλμ.* 33, 2.

24. Βλ. *Ψαλμ.* 39, 10.

25. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΒ΄, Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας...*, PG 36. 197A.

ἄλλο δὲν τοποθετοῦσαν πάνω ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀσχολία<sup>26</sup>. Ὅχι ἀγανάκτηση, ὕβρεις ἢ ἀπειλὲς στὴν προσέγγιση τῶν διαφορετικῶν στὴν πίστη. Δὲν θὰ ὕβρισσομε, ἀλλὰ θὰ ἐλέγξομε, δὲν θὰ κτυπήσομε, ἀλλὰ θὰ ἰατρεύσομε· ἄλλωστε καὶ ἀδελφὸς ἐλέγχει ἀδελφὸ ὅταν ἐξαπατᾶται<sup>27</sup>. Ἡ διάκριση ὅμως στὴν προσέγγιση τῶν διαφορετικῶν στὴν πίστη ἐπέβαλλε νὰ ἀποφεύγουν τὴν ἀμετρία καὶ νὰ κατακρίνουν τὴν ἀπληστία. Νὰ προτιμοῦν νὰ εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον ἀργοὶ παρὰ περιεργοὶ, δειλότεροὶ παρὰ θρασύτεροὶ, ἂν δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποφύγουν τὰ δύο αὐτὰ ἄκρα. Δὲν ἐμπόδιζαν τὴν τροφή, ἀλλὰ τὴν ἀμετρη τροφή, δὲν ἐπαινοῦσαν τὴν τυφλότητα, ἀλλὰ εἰσηγοῦντο νὰ βλέπομε μὲ σωφροσύνη<sup>28</sup>.

Ὁ λόγος γιὰ τὴν πίστη δὲν ἐπιτρέπεται οὔτε σὲ ὅλους οὔτε πάντοτε, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ σὲ μερικοὺς, δηλαδή στοὺς μὴ ἐντελῶς ἀδιάφορους καὶ νωθροὺς κατὰ τὴ διάνοια, ἀλλὰ καὶ στοὺς μὴ πολὺ ἀπληστοὺς καὶ θερμοτέρους τοῦ δέοντος στὴν εὐσέβεια<sup>29</sup>, τοὺς ζηλωτὲς δηλαδή, γιατί καὶ αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν τὸν κατάλληλο τρόπο στὴν προσέγγιση τῶν ἀλλοθρήσκων. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ χρειάζονται εἰδικὰ χαρίσματα σὲ ἀνθρώπους πὺ δὲν θὰ βλάψουν οὔτε τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς οὔτε τοὺς ἄλλους. Σὲ μετριοπαθεῖς κατὰ τὸν λόγο καὶ πραγματικὰ κόσμιοὺς καὶ σώφρονες νὰ δίδεται ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου καὶ τῆς προσέγγισης τῶν διαφορετικῶν, ἐνῶ οἱ πολλοὶ νὰ ἀπέχουν ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἔργο καὶ νὰ στρέφονται σὲ ἄλλο ἀκινδυνότερο εἶδος ἀρετῆς, ὅπου ἡ ὀλιγωρία εἶναι λιγότερο βλαβερὴ καὶ ἡ ἀπληστία εὐσεβέστερη<sup>30</sup>. Ἀπέναντι στοὺς ἀλλοθρήσκους δὲν πρέπει νὰ εἴμαστε νωθοὶ στὴν παροχὴ βοήθειας, ἀλλὰ θερμοὶ καὶ μὲ ἐνδιαφέρον. Οὔτε διάπυροὶ ἀπὸ παραλογοισμὸ καὶ φιλαντία, γιὰ νὰ μὴν παραστρατήσομε καὶ παρεκκλίνομε ἀπὸ τὴ μέση καὶ βασιλικὴ ὁδὸ, παρεκτρεπόμενοι εἴτε στὴ νωθρότητα καὶ ἀδιαφορία ἢ κατακρημνιζόμενοι, λόγω ζωηρότητας καὶ ὑπερβάλλοντος ζηλωτισμοῦ. Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ἄκρα πρέπει νὰ λαμβάνομε μόνον τὸ χρήσιμο στὶς σχέσεις μας καὶ μὲ τοὺς ἀλλοθρήσκους καὶ μὲ τοὺς αἰρετικούς. Δηλαδή ἀπὸ τὸ ἓνα τὴν πραότητα καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸν ζῆλο στὶς σχέσεις μας μὲ κάθε διαφορετικὸ, ἀποφεύγοντας τὰ βλαβερὰ ἄκρα, τὴν ὀκνηρία καὶ τὸ θράσος, ὥστε οὔτε ἀπὸ τὴν ἔλλειψη νὰ εἴμαστε ἄκαρποι, οὔτε ἀπὸ

26. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΒ΄, Περὶ τῆς ἐν διαλέξει ἐνταξίας...*, PG 36, 197A.

27. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΓ΄, Πρὸς Ἀρειανούς καὶ εἰς ἑαυτόν*, PG 36, 216A.

28. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΒ΄, Περὶ τῆς ἐν διαλέξει ἐνταξίας...*, PG 36, 197B.

29. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΒ΄, Περὶ τῆς ἐν διαλέξει ἐνταξίας...*, PG 36, 209CD.

30. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΒ΄, Περὶ τῆς ἐν διαλέξει ἐνταξίας...*, PG 36, 212A.

τὸ περιττὸ νὰ κινδυνεύουμε. Στὴ σχέση μας μὲ κάθε διαφορετικὸ εἶναι ἐξίσου ἄχρηστα καὶ ἡ ἄπρακτῃ νωθρότητα καὶ ἡ ἀπειθαρχη θεομότητα, γιατί ἡ μὲν πρώτη δὲν πλησιάζει τὸ καλὸ, ἡ δὲ ἄλλη γιατί τὸ ὑπερπηδᾷ καὶ κάνει τὸ δεξιὸ δεξιότερο<sup>31</sup>. Ἐκτροπὴ γίνεται καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ τὸν ὑπερβάλλοντα ζῆλο ὅταν δὲν πρέπει καὶ πρὸς τὰ ἀριστερά. Γι' αὐτὸ ὁ Σολομῶν τονίζει: «*νὰ μὴ παρεκκλίνεις εἰς τὰ δεξιὰ οὔτε σὰ ἀριστερά*». Ἐπαινεῖ τὸ δεξιό, ἀλλὰ καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ τὸ πολὺ δεξιό, τὸν «*οὐ κατ' ἐπίγνωσιν ζῆλον*». Μπορεῖ δηλαδὴ κάτι νὰ φαίνεται δεξιό, σωστό, ἀλλὰ νὰ μὴ εἶναι, γι' αὐτὸ ἐπισημαίνεται: «*μὴ γίνου δίκαιος πολὺ, μηδὲ σοφίζου περισσά*»<sup>32</sup>. Ἡ ὑπερβολικὴ θεομότητα καὶ στὴν πράξη καὶ στὸν λόγο ὀδηγεῖ ἐκτὸς τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς, λόγω τῆς ὑπερβολῆς. Αὐτὴν τὴν καταστρέφει ἐξίσου ἡ ἔλλειψη καὶ ἡ ὑπερβολή, ὅπως καταστρέφει τὸν κανόνα ἡ προσθήκη καὶ ἡ ἀφαίρεση<sup>33</sup>. Γι' αὐτὸ, κανένας στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς ὁποίους ἄλλους δὲν πρέπει νὰ εἶναι περισσότερο ἀπ' ὅ,τι πρέπει σοφὸς οὔτε νομιμότερος ἀπὸ τὸν νόμο οὔτε λαμπρότερος ἀπὸ τὸ φῶς οὔτε εὐχύτερος ἀπὸ τὸν κανόνα οὔτε ὑψηλότερος ἀπὸ τὴν ἐντολή<sup>34</sup>.

Ἀκόμη καὶ σὲ κανόνες καλῆς συμπεριφορᾶς στὸν κάθε διαφορετικὸ προχωροῦν οἱ Πατέρες. Ἔτσι, ὁ κάθε διάλογος, καὶ ιδιαίτερα μὲ τὸν ἀπέναντι, τὸν διαφορετικὸ, ὅπως κατ' ἐξοχίαν εἶναι ὁ ἑτερόθρησκος, πρέπει νὰ ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητος. Νὰ μὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ φανατισμό, νὰ μὴ φέρεται ὁ διαλεγόμενος ἀμαθῶς στὶς συζητήσεις, ἀλλὰ νὰ ρωτᾷ μὲν χωρὶς ἐριστικότητα, νὰ ἀπαντᾷ δὲ χωρὶς ὑπεροψία. Νὰ μὴ διακόπτει τὸν συνομιλητὴ του, ὅταν λέγει κάτι χρήσιμο δημιουργώντας ἐκνευρισμό, οὔτε νὰ παρεμβάλλει ἐπιδεικτικὰ τὸν δικὸ του λόγο, ἀλλὰ νὰ τηρεῖ ἰσοζύγιο λόγου καὶ ἀκοῆς· νὰ μαθαίνει χωρὶς νὰ ντρέπεται καὶ νὰ διδάσκει χωρὶς νὰ φθονεῖ. Ἄν ἔχει διδαχθεῖ κάτι ἀπὸ ἄλλον, νὰ μὴν τὸ κρύβει σὰν τις φαῦλες γυναῖκες, οἱ ὁποῖες παρουσιάζουν τὰ νόθα παιδιὰ σὰν δικά τους, ἀλλὰ νὰ φανερώνει μὲ εὐγνωμοσύνη τὸν πατέρα τῶν σκέψεών του. Ὁ τόνος τῆς φωνῆς στὶς συζητήσεις νὰ εἶναι μέτριος, ὥστε οὔτε νὰ μὴν ἀκούγεται λόγω τῆς χαμηλότητός του, οὔτε νὰ εἶναι φορτικὸς λόγω τῆς ἔντασής του. Νὰ σκέφτεται πρῶτα καὶ μετὰ νὰ μιλᾷ. Νὰ εἶναι εὐπροσηγορὸς στὶς συζητήσεις καὶ γλυκὺς στὶς ὁμιλίαι. Νὰ μὴ ἐπι-

31. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΒ΄, Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας...*, PG 36, 180C.

32. Βλ. *Ἐκκλ.* 7, 16.

33. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΒ΄, Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας...*, PG 36, 181A.

34. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΒ΄, Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας...*, PG 36, 181B.

διώκει να είναι ευχάριστος με τα ευτράπελα, αλλά να κρατά τη χάρη με την ευγενή παραίτηση. Να διώχνει την τραχύτητα πάντοτε, ακόμη και όταν είναι απαραίτητο να επιτιμήσει, γιατί, αν πρώτα δείξει μετριοφροσύνη και ταπεινοφροσύνη, θα γίνει ευπρόσδεκτος από αυτόν που έχει ανάγκη θεραπείας. Να χρησιμοποιεί και τον τρόπο επίπληξης του προφήτη προς τον Δαβίδ, όταν ο τελευταίος άμαρτησε. Ο Προφήτης δεν εξέφερε δική του απόφαση καταδίκης, αλλά χρησιμοποιώντας φανταστικό πρόσωπο έκανε δικαστή της αμαρτίας του αυτόν τον ίδιο τον Δαβίδ, ώστε να μην μπορεί να κατηγορήσει αυτόν που τον έλέγχει<sup>35</sup>.

Η προσπάθεια όμως αυτή απαιτεί και πολλά χαρίσματα, όπως το χάρισμα του λόγου στο να προσελκύει ειδωλολάτρες στην πίστη, το οποίο διέθετε ο άγιος Γρηγόριος ο Νεοκαισαρείας ο Θαυματουργός<sup>36</sup>, ο οποίος, ενώ βρήκε μόνο δεκαεπτά Χριστιανούς, οδήγησε στην πίστη στον Θεό όλο τον πληθυσμό της πόλης και της υπαίθρου<sup>37</sup>. Παράδειγμα ανοίγματος προς τους αλλοθρήσκους και πρόσκλησης στη βασιλεία του έδωσε ο Κύριος με επανειλημμένες ενέργειές του, αλλά και με το άνοιγμα, την έκταση των χειρών του στον Σταυρό, ή όποια είναι η ανοιχτή αγκαλιά σε όλους ανεξαιρέτως οι όποιοι θα τον δεχτούν<sup>38</sup>.

Ο απόλυτος διαχωρισμός και η απουσία κάθε επικοινωνίας με τους αλλοθρήσκους, ή αποφυγή του χαιρετισμού σε αυτούς με κανένα τρόπο δεν υιοθετήθηκε από τον Χριστό και τους Πατέρες<sup>39</sup>. Στην παύλειο Θεολογία επισημαίνεται ότι δεν απαγορεύεται έξ ολοκλήρου ή έπαφή με τους αλλόθρησκους ειδωλολάτρες, γιατί τότε θα έπρεπε να φύγουν οι Χριστιανοί από τον κόσμο και να ζούν μόνοι τους, αλλά συμβουλεύει να αποφεύγουν εκείνους, οι όποιοι παρουσιάζονται ως άδελφοί τους, ενώ είναι αλλόθρησκοι, ειδωλολάτρες<sup>40</sup>.

Οί αλλόθρησκοι κατά κανόνα δεν απορρίπτονται, δεν περιθωριοποιούνται, γιατί πάντοτε υπάρχει η δυνατότητα της γνώσης της αλήθειας. Η στάση μας

35. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Βασίλειος Γρηγορίω*, PG 32, 229A.

36. Ο άγιος Γρηγόριος ο Θαυματουργός παρακολούθησε τις παραδόσεις του Ώριγένη στην Καισάρεια της Παλαιστίνης και τη σκέψη του μετέφερε στην πατρίδα του, επιδρώντας έτσι στους Καππαδόκες Πατέρες.

37. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περί του Άγιου Πνεύματος*, PG 32, 205C.

38. Πρβλ. *Ψρολόγιον τὸ Μέγα*, Χαιρετισμοί του Τιμίου Σταυρού, Οἶκος X, ὁ.π.

39. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Όροι κατ' ἐπιτομήν*, PG 31, 1165CD.

40. Βλ. Α΄ Κορ. 5, 911.

ἀπέναντί τους δὲν πρέπει νὰ εἶναι στάση ἐγωιστική, γεμάτη ἔπαρση, θεωρώντας τους ἀκάθαρτους, ὅπως ἔκαναν οἱ Ἰσραηλιῆτες. Ἀλλὰ στὴν ἱστορική ἐξέλιξη στὴ συνέχεια διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ οἱ εἰδωλολάτρες καθαρίστηκαν καὶ ἡ ἀνομία καὶ ἡ ἀσέβεια τῶν ἐθνικῶν μὲ τὴν πίστη ἔχει ἐξαλειφθεῖ<sup>41</sup>, ἐνῶ τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης τῶν Ἰσραηλιτῶν ἔγιναν ρυπαρά, ὅπως τὰ ράκη τῆς γυναίκας ἡ ὁποία ἔχει ἔμμηνα<sup>42</sup>.

Πολλὲς φορές ἡ κακότητα τῶν ἀλλοθρήσκων γίνεται ἐργαλεῖο στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ γιὰ νὰ παιδαγωγήσει, νὰ ἐλέγξει, νὰ τιμωρήσει τοὺς ἀμετανόητους καὶ ἀδιόρθωτους Χριστιανούς. Ἡ ἴδια πνευματικὴ νομοτέλεια λειτουργοῦσε καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὅπου οἱ ἀλλόθρησκοι Φιλιισταῖοι, Μαδιανῆτες καὶ Ἀσσύριοι ἀποτελοῦσαν τὴν παιδαγωγικὴ τιμωρητικὴ χεῖρα τοῦ Γιαχβὲ γιὰ τοὺς Ἰσραηλιῆτες κατὰ τὶς περιόδους τῆς ἀποστασίας τους. Ἔτσι καὶ στὴ δοκιμασία τῶν διωγμῶν ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρες καὶ αἰρετικούς οἱ Πατέρες διακρίνουν ὡς αἰτία τὴν ἁμαρτία καὶ τὸ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ δὲν συμπεριφέρονται ἄξια τῶν ἐντολῶν, ἀλλὰ πορεύονται κατὰ τὴν πονηρὴ διάνοιά τους<sup>43</sup>. Γι' αὐτὸ παραδίδονται στοὺς διώκτες τους, ἄνδρες ἄδικους καὶ πονηροὺς περισσότερο ἀπὸ ὄλους, οἱ ὅποιοι κατοικοῦσαν τὴ γῆ εἴτε γιὰ τιμωρία εἴτε γιὰ δοκιμασία καὶ κάθαρση<sup>44</sup> διερχόμενοι «διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος»<sup>45</sup>, γιὰ νὰ φθάσουν στὴν ἀναψυχὴ κατ' εὐδοκίαν τοῦ σώζοντος Θεοῦ.

Ἡ στάση βέβαια ἀπέναντι στὶς διδασκαλίες τῶν ἀλλοθρήσκων σοφῶν εἶναι διακριτικὴ. Ἡ ὑπερβολὴ στὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῶν εἰδωλολατρῶν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀποδοχὴ τῶν ἰουδαϊκῶν δοξασιῶν, ἐνῶ χρειάζεται νὰ ἀποφευγεται ἡ ἀτοπία καὶ τῶν δύο<sup>46</sup>. Δὲν παραδιδόμαστε ἀμαχητὶ στὶς διδασκαλίες τους, ἐπειδὴ εἶναι σοφοί, οὔτε τοὺς ἀκολουθοῦμε ὅπου καὶ ἂν μᾶς ὀδηγοῦν, ἀλλὰ δεχόμαστε τὰ χρήσιμα καὶ παραβλέπουμε τὰ σαθρά<sup>47</sup>. Κριτήριο γιὰ νὰ ἀκολουθήσουμε τὴ διδασκαλία κάποιου δὲν εἶναι ἡ πίστη του, ἀλλὰ ἡ ἀλήθειά του, ἂν αὐτὰ πὺ ὑποστηρίζει εἶναι σύμφωνα μὲ τὶς ἀλήθειες τῆς πίστεως μας, ἡ ὁποία

41. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ ταπεινοφροσύνης*, PG 31, 536A.

42. Βλ. Ἦσ. 64, 5.

43. Βλ. Ἀριθ. 17, 39.

44. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΜΒ'*, *Συντακτῆριος, εἰς τὴν τῶν ρν' ἐπισκόπων παρουσίαν*, PG 36, 461BC.

45. Βλ. Ψαλμ. 65, 12.

46. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Λόγος Κατηχητικὸς ὁ μέγας*, PG 45, 16C.

47. Πρβλ. Μ. Βασιλείου, *Πρὸς τοὺς νέους*, PG 31, 565AB.

είναι ή μόνη πού περιέχει ολόκληρη την αλήθεια και όχι μέρος ή ψήγματα αυτής, όπως εκείνη των άλλοθρησκων.

Για τους Χριστιανούς ο λόγος του αληθινού Θεού τον οποίο λατρεύουν απευθύνεται σε κάθε άνθρωπο, σε όλα τα έθνη. Το ακροατήριό του είναι πολύ μεγάλο. Προσκαλούνται όλα τα έθνη: «*Ακούσατε ταῦτα πάντα τὰ ἔθνη, ἐνωπίσασθε πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην*»<sup>48</sup>. Ὁ Θεός δὲν ξεχωρίζει τοὺς ἀνθρώπους μὲ βάση τὰ πιστεύω τους, ἀν καὶ ἐπιζητεῖ νὰ γνωρίσουν ὅλοι τὴν ἀλήθεια, ὅπως ὁ γονιὸς ἀγαπᾷ ὅλα του τὰ παιδιά πέρα ἀπὸ τὸ τί πιστεύει τὸ καθένα. Παιδιά τοῦ Θεοῦ εἶναι ὅλοι. «*Ἐμός ἐστι Γαλαὰδ καὶ ἐμός ἐστι Μανασσῆς*»<sup>49</sup>. Καὶ τὸν Ἐφραὶμ ἀνέφερε καὶ τὸν Ἰούδα τὸν δέχθηκε καὶ τὸν Μωάβ τὸν συναρίθμησε καὶ εὐαγγελίζεται τὴν ὑποταγὴ ὄλων μαζί. «*Ἐμοὶ ἀλλόφυλοι ὑπέταγησαν*»<sup>50</sup>, ἐπισημαίνει. Αὐτὸ δὲν εἶναι αὐτονόητο γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τῶν ἄλλων θρησκειῶν.

Ἔτσι, οἱ Ἰουδαῖοι θεωροῦσαν ὅτι ὁ δικὸς τους νόμος καὶ Θεὸς ἦταν μόνο γι' αὐτούς. Αὐτὸ βέβαια εἶχε τεράστιες κοινωνιολογικὲς ἐπιπτώσεις, γιατί ἀπέκλειαν τὸν ἀλλόθρησκο, περιχαράκωναν τὴν κοινωνία τους, ἀπομονώνονταν, γίνονταν καχύποπτοι σὲ κάθε διαφορετικὸ. Παρόμοια στοιχεῖα παρατηροῦμε καὶ στὸ Ἰσλάμ. Γι' αὐτὸ σ' αὐτὲς τὶς κοινωνίες δὲν εὐδοκίμει εὐκόλα ἡ πολυπολιτισμικότητα, οὔτε εἶναι ἀνεκτὴ ἡ διαφορετικότητα, ὅπως κατὰ κανόνα γίνεται στὶς χριστιανικὲς κοινωνίες. Οἱ χριστιανικὲς χῶρες εἶναι κατάσπαρτες ἀπὸ τζαμιά, συναγωγές, ἰνδουιστικὸς καὶ βουδιστικὸς λατρευτικὸς χώρους, πρᾶγμα πού δὲν παρατηρεῖται στὶς ἐτερόθρησκες κοινωνίες. Ὁ λόγος τοῦ χριστιανικοῦ Θεοῦ ἀπευθύνεται ὄχι μόνο στοὺς Χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ σὲ συναγωγὲς ἐθνῶν, γιὰ νὰ μπορέσουν κάποτε ὅλοι νὰ ἐπικαλοῦνται τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου καὶ νὰ δουλέψουν σὲ αὐτὸν ὑπὸ ἓνα ζυγὸ<sup>51</sup>. Στὸ τέλος ἄλλωστε ἐκεῖνος θὰ νικήσει τὸν κόσμο ὅλο<sup>52</sup> καὶ «*ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων*»<sup>53</sup>.

Οἱ Ἰουδαῖοι, ἀν καὶ ἦταν ὁ πρῶτος ἐκλεκτὸς λαὸς πού δέχθηκε τὴν πρώτη διαθήκη, ἐξέπεσαν καὶ κανεὶς πλέον δὲν τοὺς μακαρίζει. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι

48. Βλ. *Ψαλμ.* 48, 1.

49. Βλ. *Ψαλμ.* 59, 9.

50. Βλ. *Ψαλμ.* 59, 10.

51. Βλ. *Σοφ.* 3, 89.

52. Βλ. *Ἰω.* 16, 33.

53. Βλ. *Φιλιπ.* 2, 10.

πολλοὶ ἀλλόθρησκοι ἀντιμάχονται μεταξύ τους, ἀλλὰ ὅλοι εἶναι ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἔτσι, οἱ Ἰουδαῖοι ἀντιμάχονται τοὺς εἰδωλολάτρες, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο μαζί ἀντιμάχονται τοὺς Χριστιανούς, ὅπως ἀκριβῶς οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Ἀσσύριοι ὑπῆρξαν καὶ μεταξύ των ἐχθροί, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν ἰσραηλιτικὸ λαό. Οἱ Χριστιανοὶ ἀποφεύγουν τόσο τὴν εἰδωλολατρία καταδικάζοντας τὴν πολυθεΐα, ὅσο καὶ τὴ βλασφημία τῶν Ἰουδαίων, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνται τὸν Χριστὸ ὡς υἱὸ τοῦ Θεοῦ<sup>54</sup>.

Ὁ δεῦτερος ἐκλεκτὸς λαὸς εἶναι οἱ Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀρίστους ὅλων τῶν λαῶν<sup>55</sup> καὶ δέχθησαν τὴ δεῦτερη διαθήκη. Αὐτοὶ εἶναι τὸ ἔθνος, τῶν ὁποίων ὁ Κύριος εἶναι ὁ Θεὸς τους καὶ θὰ εἶναι οἱ κληρονόμοι του<sup>56</sup>. Εἶναι ἔθνος τὸ ὁποῖο διάλεξαν πολλὰ ἔθνη καὶ λαὸς στὴ θέση τοῦ λαοῦ ποὺ ἀπομακρύνθηκε<sup>57</sup>. Σὲ αὐτὸ τὸ ἔθνος καὶ τὸν λαὸ ὁ Θεὸς καλεῖ ὅλους ἀνεξαιρέτως νὰ ἐνταχθοῦν πέρα ἀπὸ καταγωγή, χροῶμα, γλῶσσα, θρησκεία. «Πολλοὶ οἱ κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί»<sup>58</sup>. Μακαρίζει ὁ Κύριος ὄχι τὸν κλητό, ἀλλὰ τὸν ἐκλεκτό, γιατί μακάριος εἶναι ἐκεῖνος τὸν ὁποῖο διάλεξε<sup>59</sup>. Βέβαια ὑπάρχει καὶ ἡ θέση ὅτι θὰ προσέλθει τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν στὴν πίστη<sup>60</sup> καὶ τότε θὰ σωθεῖ καὶ ὁ Ἰσραήλ. Πάντοτε δὲ ἐννοεῖ ὅτι δὲν σώζεται ὁ τυχὼν καὶ μὲ τὴ βία, ἀλλὰ μόνον «τὸ λῆμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος»<sup>61</sup>. Ἡ κλήση εἶναι γιὰ ὅλους κοινή γιὰ νὰ συνενώσει τὰ χωρισμένα μεταξύ τους καὶ νὰ κάνει ἓνα τοὺς πολλοὺς μὲ τὴν πίστη στὸν Χριστό<sup>62</sup>.

Ἐσχατολογικὰ ἡ πίστη ὅλων τῶν ἀλλοθρήσκων στὸ Χριστὸ διαφαίνεται στὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων καὶ ὑπονοεῖται ἤδη ἀπὸ τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη. Ἔτσι, τὸ «ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων»<sup>63</sup> ὑπονοεῖ ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἐνοποίηση ὅλων στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὅτι ἡ θυγατέρα τῆς Τύρου, ὅπου

54. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Σαβελλιανῶν, καὶ Ἀρείου, καὶ τῶν Ἀνομοίων*, PG 31, 600D.

55. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸν ΑΒ΄ Ψαλμόν*, PG 29, 341B.

56. Βλ. Α΄ Πέτρο. 2, 9.

57. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸν ΑΒ΄ Ψαλμόν*, PG 29, 341C.

58. Βλ. *Ματθ.* 20, 16.

59. Βλ. *Ψαλμ.* 64, 5.

60. Βλ. *Ῥωμ.* 11, 25.

61. Βλ. *Ῥωμ.* 11, 5.

62. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸν ΝΘ΄ Ψαλμόν*, PG 29, 464D.

63. Βλ. *Φιλιπ.* 2, 10.

ἦταν τὸ κέντρο τῆς εἰδωλολατρίας, θὰ ἔλθει κάποτε μὲ δῶρα παραπέμπει στὴν ἀγιογραφικὴ καὶ πατερικὴ θέση τῆς προσκύνησης τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ ὅλες τὶς θρησκείες καὶ τοὺς λαούς<sup>64</sup>, «*ἵνα πάντες ἐν ᾧσι*»<sup>65</sup>.

Βέβαια, οἱ νεοφώτιστοι στὸν Χριστιανισμὸ εἰδωλολάτρες, ὡς νεήλυδες στὴν πίστη, εἶναι εὐόλισθοι σὲ ἱεροσουλία καὶ χρειάζονται προσοχὴ ὡς ἐπιστρέφοντες εὐκόλα στὸ «*ἴδιον ἐξέραμα*»<sup>66</sup>. Συνιστοῦν οἱ Πατέρες οἱ νεοφώτιστοι ἐξ ἀλλοθρήσκων νὰ ἀποτρέπονται στὸ νὰ γίνονται γρήγορα ποιμένες τοῦ λαοῦ, ἂν δὲν συνεισφέρουν πρῶτα στὸ ποιμαντικὸ ἔργο καὶ δοκιμαστοῦν<sup>67</sup>, διαφοροετικά μπορεῖ νὰ προκαλέσουν πρόβλημα στὴν Ἐκκλησία, εἰσπράττοντες καὶ διαλύοντες τὸν ξένο κόπο<sup>68</sup>.

### Σχέσεις ἀγάπης

Οἱ χριστιανοὶ ἐπιδίωκαν καλὲς σχέσεις μὲ ὅλους. Βοηθοῦσαν κάθε ἐμπερίστατο, κακὸ δὲν ἔκαναν οὔτε στοὺς διῶκτες τους ἀλλοθρήσκους. Αὐτὴ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἀνεξικακία τους ἦταν ὅ,τι ἐξόργιζε περισσότερο τοὺς εἰδωλολάτρες. Ἡ κακία πάντοτε ἐλέγχεται καὶ προκαλεῖται περισσότερο ἀπὸ τὴν καλοσύνη παρὰ ἀπὸ τὴν ὅμοια κακότητα. Βέβαια, παρ' ὅλη τὴν ἀγάπη καὶ τὴ θυσία γιὰ τοὺς ἀλλοθρήσκους, δὲν λησιμονοῦν τὸν ἀποστολικὸ λόγὸ ὅτι γιὰ τὸν Χριστιανὸ ἀληθινοὶ γονεῖς καὶ συγγενεῖς του εἶναι αὐτοὶ ποὺ τὸν γέννησαν ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου<sup>69</sup> καὶ ἀδελφοὶ του πραγματικοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ δέχθηκαν τὸ ἴδιο Ἅγιο Πνεῦμα<sup>70</sup>. Τὸ ἔλεος καὶ ἡ βοήθεια τοῦ Χριστιανοῦ φθάνει σὲ ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ἀνθρώπους πέρα ἀπὸ θρησκείες καὶ ἰδεολογίες καὶ στοὺς μακρὰν τοῦ Θεοῦ εὐρισκομένους<sup>71</sup>. "Ὀλοὺς ἐλεεῖ, ἀλλὰ οἰκείους του θεωρεῖ ὄχι

64. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸν ΜΔ΄ Ψαλμόν*, PG 29, 409C.

65. Βλ. *Ἰω.*, 17, 21.

66. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἀμφιλοχίῳ περὶ κανόνων*, PG 32, 729B.

67. Ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὑπαινίσσεται τὸν Μάξιμο, ὁ ὁποῖος ἦταν κνιτικός φιλόσοφος καὶ ἐκβιαστικῶς ἐπεχείρησε νὰ καταλάβει τὸν θρόνον χωρὶς νὰ ἔχει προσφέρει στὴν Ἐκκλησία ἔργο, παρὰ μόνον τὴν κόμη του ποὺ ὡς κνιτικός ἔτρεφε, τὴν ὁποία ἔκοψε ὅταν χειροτονήθηκε.

68. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΚΣΤ΄, Εἰς ἑαυτόν, ἐξ ἀγροῦ ἐπανήκοντα μετὰ τὰ κατὰ Μάξιμον*, PG 35, 1232B.

69. Βλ. *Α΄ Κορ.* 4, 15.

70. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὅροι κατὰ πλάτος Β΄*, PG 31, 936B.

71. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, PG 31, 1209B.

τούς κατὰ σάρκα συγγενεῖς του, ἀλλὰ τούς οἰκειούς τῆς πίστεως<sup>72</sup>, κατὰ τὴ βεβαίωση τοῦ Κυρίου: «*μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες καὶ ποιοῦντες αὐτόν*»<sup>73</sup>. Ἀκόμη καὶ ὁ Παῦλος, ὅταν εὐχεται νὰ γινόταν ἀνάθεμα χάριν τῶν κατὰ σάρκα συγγενῶν του<sup>74</sup>, δὲν ἐννοεῖ λόγῳ τῆς ἐξ αἵματος συγγένειας, ἀλλὰ τῆς κατὰ πνεῦμα καὶ πίστεως συγγένειας τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἱ ὅποιοι κρίθηκαν ἄξιοι νὰ δεχθοῦν τόσο μεγάλες εὐεργεσίες ἀπὸ τὸν Θεό. Εἶχαν τὶς διαθήκες, τούς Πατέρες· ἀπὸ αὐτούς προήλθε κατὰ σάρκα ὁ Χριστός<sup>75</sup>.

Ἡ ἀγάπη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Χριστιανοῦ ξεχειλίζει καὶ καλύπτει καὶ τούς ἀλλοθρήσκους: «*Ἀγαπῶσι πάντας καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται*»<sup>76</sup>. Συμβίωναν καὶ συζοῦσαν χιλιετίες μαζί τους ἐν εἰρήνῃ, παρὰ τὴ διαφορετικότητα τους. Ἐπὶ αἰῶνες, ὅπως καὶ σήμερα, οἱ ἀλλόθρησκοι ἀποτελοῦσαν τὴν πλειονότητα τῶν κοινωνιῶν, ἦταν διασκορπισμένοι σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς, ἀνάμεσα σὲ ὅλα τὰ ἔθνη καὶ συνοικοῦσαν μὲ τούς Χριστιανούς<sup>77</sup>. Ἡ διαφορετικὴ πίστη δὲν συνιστᾷ σὲ καμία περίπτωση αἰτία μίσους καὶ ἔχθρας πρὸς τούς ἀλλόθρησκους. Δὲν διαιρεῖ ὁ κοφτερὸς λόγος<sup>78</sup>, δηλαδὴ ἡ μάχαιρα τοῦ Χριστοῦ τούς πιστοὺς ἀπὸ τούς ἀπίστους<sup>79</sup>, οὔτε βάζει φωτιά<sup>80</sup>. Ἡ ἀδικία καὶ τὸ κακὸ εἶναι ἐξίσου βαρὺ καὶ ἀπορριπτό εἴτε γίνεται σὲ Χριστιανὸ εἴτε σὲ Ἑβραῖο ἢ Μωαμεθανὸ καὶ πρέπει νὰ ἀποκαθίσταται, νὰ ἐπιστρέφεται τὸ ἄδικο, γιατί εἶναι καταραμένο καὶ δὲν φέρνει προκοπή· ἀντιθέτως φέρει θάνατο καὶ κόλαση<sup>81</sup>, ἔστω καὶ ἂν γίνεται καὶ σὲ ἀλλόθρησκο. Οἱ παράνομες πορνεῖες μὲ εἰδωλολάτρες ἀντιμετωπίζονται μὲ τὰ ἴδια μέτρα καὶ σταθμά. Ἔτσι, ἡ πορνεία Διακόνισσας μὲ εἰδωλολάτρη μάλιστα ἀντιμετωπίζεται μὲ ἕξι ἔτη ἀκοινωνησίας καὶ ἐφ' ὅσον ἀπέχει τῆς ἁμαρτίας, γιατί τὸ σῶμα τῆς Διακόνισσας, ὡς ἀφιερωμένο, δὲν πρέπει νὰ εἶναι σὲ σαρκικὴ χρῆσι<sup>82</sup>.

72. Πρὸβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, PG 31, 1209B.

73. Βλ. *Λουκ.* 8, 21.

74. Βλ. *Ῥωμ.* 9, 3.

75. Πρὸβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, PG 31, 1209C.

76. Βλ. ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον*, PG 2, 1173C.

77. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Κατὰ εἰμαρμένης*, PG 45, 169C.

78. Βλ. *Ἐβρ.* 4,12.

79. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος ΑΒ΄, Περὶ τῆς ἐν διαλέξεσιν εὐταξίας...*, PG 36, 177C.

80. Βλ. *Λουκ.* 12,49.

81. Πρὸβλ. Κοσμᾶ Αἰτωλοῦ, *Διδαχὴ Δ΄*, στὸ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΥ ΚΑΝΤΙΩΤΟΥ, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, ὅ.π., σ. 176.

82. Πρὸβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἀμφιλοχίῳ περὶ κανόνων*, PG 32, 729B.

Ἡ ἀγάπη γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο, πὺν θεωροῦσαν πλησίον καὶ δικό τους εἶτε ἦταν εἰδωλολάτρης εἶτε Ἰουδαῖος εἶτε Χριστιανός, ἀλλὰ καὶ ὁ καημός τους νὰ θεραπεύσουν τὴ φτώχεια καὶ τὴν πείνα τοὺς ὠθοῦσε νὰ προτρέπουν καὶ νὰ ὀμιλοῦν γιὰ ἐπαναφορὰ στὸν πρωτοχριστιανικό κοινοβιακό τρόπο ζωῆς, ὁ ὁποῖος στὴν ἐποχὴ τους, ὅπως καὶ σήμερα, μόνο στὰ μοναστήρια τὸν ζοῦσαν. Αὐτὴ ἡ τέλεια ἀγάπη γιὰ τὸν κάθε διπλανό ἄνθρωπο θὰ γινόταν αἰτία πλουσίων δωρεῶν ἀπὸ τὸν Θεὸ σὲ ὑλικά ἀγαθὰ, ἀλλὰ θὰ ἦταν καὶ ὁ καλύτερος τρόπος ἱεραποστολῆς.

Σταθερὴ θέση τῶν Πατέρων εἶναι ὅτι ἡ χριστιανικότητα τοῦ «ἀπέναντι» δὲν εἶναι ὄρος γιὰ τὴ συνάντησή μας μαζί του. Ἡ συνάντησή μας ὁμως μὲ τὸν «ἀπέναντι» εἶναι ὄρος γιὰ τὴ χριστιανικότητά μας. Τὰ θρησκευτικά καὶ ἐθνικά παραληρήματα γιὰ δῆθεν καθαρόαιμο Χριστιανισμό καὶ γιὰ τὸν κίνδυνο νόθευσης του ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ ἀλλοθρήσκους δὲν εἶναι ποτὲ σύμφωνα μὲ τὴν παγκοσμιότητα καὶ οἰκουμενικότητα τοῦ πατερικοῦ λόγου.

Στὸν τρόπο ζωῆς τοῦ Χριστιανοῦ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ μὴ σκανδαλισμός, ὄχι μόνο τῶν ὁμοπίστων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλλοπίστων. Γι' αὐτὸ συστήνουν: «*Οὔτω τοίνυν τὰ καθ' ἑαυτοὺς οἰκονομῶμεν, ἵνα μηδὲ τῶν ἀπίστων τις ἔχη καθ' ἡμῶν δικαίαν εὐρεῖν λαβὴν*»<sup>83</sup>. Ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστιανοῦ πρὸς ὄλους, καὶ πρὸς τοὺς ἀλλοθρήσκους, ἐπιβάλλει νὰ μὴ γινόμαστε ἐμπόδιο<sup>84</sup> σὲ αὐτούς, ὅπως καὶ στοὺς Χριστιανούς μὲ τὴν ἀδιάκριτη καὶ ἀπρόσεκτη συμπεριφορὰ μας καὶ τὸν σκανδαλισμὸ πὺν θὰ τοὺς προκαλέσουμε, ἀλλὰ νὰ ἐνεργοῦμε μὲ εὐπρέπεια καὶ τάξη καὶ σκοπὸ ἐποικοδομητικό<sup>85</sup>. Ἐπιζητοῦν τὴν ἀπομάκρυνσή τους ἀπὸ τὴν κακία<sup>86</sup>.

Ὁ Θεὸς εἶναι πατέρας καὶ τῶν ἀλλοθρήσκων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι εἶναι παιδιὰ του, γι' αὐτὸ ἔχει καὶ Ἀγγέλους φύλακες ὄλων τῶν ἐθνῶν<sup>87</sup>, πέρα ἀπὸ θρησκείες, ὅπως καὶ γιὰ κάθε πιστό. Γι' αὐτὸ ὁ Μωυσῆς μᾶς διδάσκει ὅτι: «*ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὄρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ*»<sup>88</sup>. Καὶ ὁ σοφὸς Δανιὴλ κατὰ τὸ ὄραμα τοῦ Ἀγγέλου τὸν ἀκουσε νὰ λέει ὅτι ὁ φύλακας Ἀγγελος τοῦ βασιλείου τῶν Περσῶν στε-

83. Βλ. ἸΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, PG 59, 314.

84. Βλ. Α' Κορ. 10, 32.

85. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὅροι κατὰ πλάτος Β'*, PG 31, 997B.

86. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν*, PG 31, 1096A.

87. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Κατὰ Εὐνομίου Λόγος Γ'*, PG 29, 637A.

88. Βλ. Δευτ. 32, 8.

κόταν απέναντί του και ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ ἦλθε νὰ τὸν βοηθήσει καὶ τὸν ἄφησε ἐκεῖ μαζί με τὸν Ἄγγελο τοῦ βασιλείου τῶν Περσῶν<sup>89</sup>. Ἄλλοτε πάλι ὁ Δανιήλ ὀμιλεῖ γιὰ τὸν Ἄγγελο τοῦ βασιλείου τῶν Ἑλλήνων<sup>90</sup>. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀνέλαβε τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν εἰδωλολατρῶν, ὀνομαζόμενος Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν<sup>91</sup>.

Ἀπὸ τὴν παλαιοδιαθηκικὴ ἄλλωστε ἐποχὴ ἐκφράζεται ἡ γνώση, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Θεοῦ γιὰ ὅλα τὰ ἔθνη. «*Κἀγὼ τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ τὸν λογισμόν αὐτῶν ἐπίσταμαι. Ἔρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς γλώσσας καὶ ἥξουσιν καὶ ὄψονται τὴν δόξαν μου*»<sup>92</sup>. Παιδιὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὅλοι, ἀνεξαρτήτως θρησκείας, ἀλλὰ κανένα δὲν ἐκβιάζει νὰ τὸν ἀκολουθεῖ, ἂν καὶ ὅλοι εἶναι δεκτοὶ καὶ προσκεκλημένοι. Ἔτσι, ἐνῶ κατ' ἀρχὰς στὴν αὐλὴ τοῦ Κυρίου ἀνῆκαν οἱ Ἰουδαῖοι, μετὰ ἀπὸ τὴν ἁμαρτία ποὺ διέπραξαν στὸ Χριστό, κατάντησε ἡ αὐλὴ τους ἔρημη<sup>93</sup>. Γι' αὐτὸ εἶπε: «*καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης*»<sup>94</sup>. Ἐννοεῖ βέβαια ἐκείνους ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρες, οἱ ὁποῖοι εἶναι προορισμένοι νὰ σωθοῦν καὶ δείχνει ἔτσι μία ἄλλη αὐλὴ, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη τῶν Ἰουδαίων<sup>95</sup>.

Ἡ στάση τῶν Πατέρων ἔναντι τῶν ἀλλοθρήσκων δὲν εἶχε καμία ἐμπάθεια, φανατισμὸ, ἀποκλεισμὸ. Ὑπῆρξε στάση ἀγάπης ἐμπνεόμενη ἀπὸ τὴν κατοχὴ τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας τὴν ὁποία βίωναν καὶ δὲν τοὺς ἄφηνε περιθώρια μειονεκτικῆς συμπεριφορᾶς. Ὁ Μ. Βασίλειος, καθηγητῆς τῆς ρητορικῆς καὶ ὁ ἴδιος, γιὰ δύο περίπου χρόνια (356-358) αἰσθανόταν ἐξαιρετικὴ χαρὰ σὲ κάθε εὐκαιρία ἐπικοινωνίας με παλαιοὺς δασκάλους σοφιστές, ἢ καὶ με ἀπλοὺς ρήτορες, ὅπως καλοῦνταν τότε οἱ δικηγόροι. Ἡ χαρὰ του δὲ αὐτὴ ἦταν ἡ ἴδια, εἴτε ἐπρόκειτο περὶ Χριστιανῶν εἴτε περὶ ἐθνικῶν, εἰδωλολατρῶν εἴτε τοὺς ἄκουε εἴτε τοὺς διάβαζε<sup>96</sup>. Ἔστελναν μαθητὲς στοὺς ὀνομαστοὺς εἰδωλολάτρες καθηγητῆς τῶν ὁποίων καὶ οἱ ἴδιοι ὑπῆρξαν μαθητές, ὅπως ὁ Μ. Βασίλειος στὸν Λιβάνιο, στὸν ὁποῖο ἄρεσε ἡ φράση τῆς συνοδευτικῆς ἐπιστολῆς του: σοῦ στέλνω «*καὶ ἕτερον Καππαδόκη*». Ἄν καὶ διαφωνοῦσαν, ἀλληλοεκτιμοῦνταν γιὰ τὴ σοφία

89. Βλ. Δαν. 10, 13.

90. Βλ. Δαν. 10, 20.

91. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς Εὐνόμιον Λόγος Β'*, PG 29, 580A.

92. Βλ. Ἦσ. 66, 18.

93. Βλ. Ψαλμ. 68, 256.

94. Βλ. Ἰω. 10, 16.

95. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸν ΚΗ' Ψαλμόν*, PG 29, 288B.

96. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐπιστολὴ 17<sup>η</sup> πρὸς τὸν Ὠριγένην*, PG 32, 281A.

τους. Ὁ Αὐτοκράτορας Ἰουλιανὸς σὲ ἐπιστολὴ του στοὺς Ὀρθόδοξους Ἐπισκόπους τοὺς λαιδωρεῖ γιὰ τὶς ἀπόψεις του μὲ τὸ λογοπαίγνιο: «ἀνέγνω, ἔγνω, κατέγνω»<sup>97</sup>, γιὰ νὰ λάβει τὴν πνευματώδη ἀπάντηση, ἀπὸ τὸν Μ. Βασίλειο: «ἀνέγνω, ἀλλ' οὐκ ἔγνω, εἰ γὰρ ἔγνω, οὐκ ἂν κατέγνω»<sup>98</sup>. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν μὲ ποιά ἀνωτερότητα, μὲ ποιοῦ ἐλεύθερο πνεῦμα μακριὰ ἀπὸ φανατισμοὺς καὶ μειονεξίες ἀντιμετώπιζαν οἱ Πατέρες τοὺς ἄλλοθρήσκους.

Οἱ Πατέρες προτρέπουν ἀναφανδὸν νὰ συναναστρεφόμεθα μὲ τοὺς εἰδωλόλατρες ποιητές, λογογράφους καὶ ρήτορες καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μπορεῖ νὰ προέλθει ὠφέλεια γιὰ τὴν ψυχὴ<sup>99</sup>. Τὸ κριτήριό τῆς ἐπικοινωνίας, τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀγάπης τους δὲν ἦταν ποτὲ θρησκευτικό, ἀλλὰ ἀξιακό, πνευματικό. Γι' αὐτὴν τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ τοὺς ἄλλοθρήσκους ἀπὸ τὰ χρόνια ποὺ ἦταν λαϊκοὶ ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ κατηγορηθοῦν ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς<sup>100</sup> ποὺ διῦλιζαν τὸν κώνωπα<sup>101</sup> καὶ προσπαθοῦσαν μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ τοὺς συκοφαντήσουν στοὺς Χριστιανούς γιὰ νὰ μὴν τοὺς ἐμπιστεύονται. Μεσολαβοῦν, ἐνδιαφέρονται, ἐπεμβαίνουν, ἐξευμενίζουν καὶ τοὺς ἄλλοθρήσκους, ὅπως καὶ τοὺς Χριστιανούς, σὲ κάθε ὑπόθεσή τους πολὺ περισσότερο δὲ ὅταν αὐτὴ σχετίζεται καὶ μὲ Χριστιανούς<sup>102</sup>.

Οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ζοῦν ἁρμονικὰ πέρα ἀπὸ θρησκείες, σύμφωνα μὲ τὴν πατερικὴ διδασκαλία. Οἱ ἄλλοθρήσκοι πρέπει νὰ συνηθίσουν νὰ ζοῦν μὲ τοὺς Χριστιανούς καὶ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Οἱ γνῶστες τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, οἱ Χριστιανοί, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, νὰ δέχονται μὲ ἀγάπη ἐκείνους ποὺ εἶναι ξένοι πρὸς τὶς διαθήκες καὶ τὴν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ<sup>103</sup>. Εἶναι ἓνα σαφὲς μήνυμα χριστιανικῆς κατανόησης καὶ συμβίωσης πρὸς τὴ δική μας πολυπολιτισμικὴ, πολυθρησκευτικὴ καὶ πολυεθνικὴ κοινωνία, ἡ ὁποία τὸ ἔχει ἰδιαίτερα ἀνάγκη.

Τὸ παλαιοδιαθηκικὸ πνεῦμα γιὰ τὴν ἐποχὴ του εἶχε νόημα, σκοπὸ καὶ στόχο. Μετεξελίσσεται ὅμως καὶ μεταβάλλεται στὴ χριστιανικὴ ἐποχὴ μὲ τὴν κυ-

97. Βλ. ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ, *Ἐπιστολὴ ΠΝΖ*, ed. J. Bidez, 3.

98. Βλ. ΣΩΖΟΜΕΝΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, ed. J. Bidez καὶ G. C. Hansen, Ε' . 18, 7. 3-82.

99. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Πρὸς τοὺς νέους*, PG 31, 568AB.

100. Πρὸβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Γενεθλίω πρεσβυτέρω*, PG 32, 837B.

101. Βλ. *Ματθ.* 23, 24.

102. Πρὸβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἀρματίω τῷ μεγάλω*, PG 32, 1012AB.

103. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Εἰς τὸν ΛΗ' Ψαλμόν*, PG 29, 463A.

ριαρχία της αγάπης πρὸς πάντας, ὡς θεμελιῶδες δόγμα, τῆς μετὰ Χριστὸν ἐποχῆς. Εἶναι παρομιώδης ἡ αὐτοθυσία καὶ ἡ ἔμπρακτη ἀγάπη τῶν χριστιανῶν στὶς διάφορες ἱστορικές φάσεις καὶ καταστάσεις ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς εἰδωλολάτρεις, πού λίγο πρὶν τοὺς κατεδίωκαν καὶ τοὺς φόνευαν, μὲ τοὺς ὁποίους μαζί ὑποφέρουν στὶς λοιμώδεις ἀσθένειες. Οἱ Χριστιανοὶ ἀψηφοῦν τοὺς κινδύνους τῶν ἀσθενειῶν καὶ τοὺς ὑπηρετοῦν μὲ ὑπερβολικὴ ἀγάπη. Ἀφοσιώνονται στὴ βοήθεια σὲ αὐτούς, ἐπισκέπτονταν τοὺς ἀσθενεῖς εἰδωλολάτρεις χωρὶς προφυλάξεις καὶ πέθαιναν μαζί μὲ αὐτούς. Τραβοῦσαν πάνω τους τὴν ἀσθένειά τους, ἀπορροφώντας ἔτσι ἐκουσίως τοὺς δικούς τους πόνους. Νοσήλευαν καὶ θεράπευαν τοὺς ἄλλους καὶ στὴ συνέχεια πέθαιναν οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὴν ἀσθένειά τους. Αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ θανάτου πού προκαλεῖται ἀπὸ βαθειὰ εὐσέβεια καὶ ἰσχυρὴ πίστη θεωρεῖται ὅτι δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ μαρτύριο<sup>104</sup>. Ἡ ἴδια πρακτικὴ ἀνιδιοτελοῦς προσφορὰ πρὸς τοὺς ἀλλοθρήσκους καὶ μὲ κίνδυνο τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς των συνεχίστηκε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες Χριστιανούς καὶ κατὰ τὴν Γερμανικὴ κατοχὴ ὅταν προστάτευσαν τοὺς καταδιωκόμενους Ἑβραίους. Στὸ πλαίσιο αὐτό, κλήθηκαν οἱ Σχολικὲς μονάδες τὴν Τετάρτη 27 Ἰανουαρίου 2016, ἡμέρα μνήμης τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων μαρτύρων καὶ ἡρώων τοῦ Ὀλοκαυτώματος, νὰ ἀφιερῶσουν δύο διδακτικὲς ὥρες σὲ ἐκδηλώσεις καὶ ἐκπαιδευτικὲς δραστηριότητες γιὰ τὴν προαναφερθεῖσα Ἡμέρα Μνήμης. Προτεινόμενο θέμα ἦταν οἱ Ἕλληνες Δίκαιοι τῶν Ἐθνῶν, δηλαδή «οἱ Χριστιανοὶ πού, διακινδυνεύοντας τὴν ἴδια τους τὴ ζωὴ, ἔκρυψαν, φυγάδευσαν καὶ ἔσωσαν ἀπὸ βέβαιο θάνατο ἑκατοντάδες Ἕλληνες Ἑβραίους στὶς πόλεις καὶ τὰ χωριά τῆς Πατρίδας μας», ὅπως ἀναφέρει τὸ κείμενο τῆς πρόσκλησης ἀπὸ τὴν Περιφέρεια Ἀττικῆς καὶ τὴν Ἰσραηλιτικὴ Κοινότητα Ἀθηνῶν γιὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ Μνημείου τῶν Ἑλλήνων Δικαίων τῶν Ἐθνῶν στὴν Ἀθήνα<sup>105</sup>.

Ὁ ἐκκλησιαστικὸς Πατέρας καὶ ἐπίσκοπος πρέπει νὰ μὴν εἶναι αἰσχροκερδῆς<sup>106</sup> καὶ εἰδικὰ στὶς σχέσεις του μὲ τοὺς εἰδωλολάτρεις<sup>107</sup>, μὲ τοὺς ὁποίους συνυπῆρχαν οἱ χριστιανικὲς κοινότητες κατὰ τοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες. Πρέπει νὰ εἶναι ἄνθρωπος πού προτιμᾷ νὰ βλάπτεται παρὰ νὰ βλάπτει. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι καὶ τὸ ὅτι οἱ κανόνες ἐπιτάσσουν νὰ καθαιρεῖται ὁ Ἐπί-

104. Βλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἐπιστολαί*, PG 20, 688A.

105. Βλ. Ἐγκύκλιος ΥΠΕΘ, Ἀρ. πρωτ. 10701/Δ2/22-01-2016.

106. Βλ. *Τίτ.* 1, 6.

107. Βλ. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ (ἀμφ.), *Διαταγαὶ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων*, PG 1, 600C.

σκοπος ἢ Πρεσβύτερος ἢ Διάκονος, ὁ ὁποῖος θὰ χτυπήσει καὶ θὰ χειροδικήσει ὄχι μόνο σὲ Χριστιανό, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄπιστο, ἐπειδὴ ἀδίκησε ἄλλους καὶ θέλει δῆθεν ἔτσι νὰ τὸν φοβοῦνται ὅλοι αὐτοί<sup>108</sup>.

Ὁ ἅγιος Ἀκάκιος, ἐπίσκοπος Ἀμίδης, αὐτὴν τὴν παράδοση τῶν Πατέρων τὴν ἔκανε πράξη. Τὸ 421 οἱ Βυζαντινοὶ συνέλαβαν ἑπτὰ χιλιάδες Πέρσες αἰχμαλώτους στὶς ἐχθροπραξίες στὰ ἐδάφη τῆς περσικῆς Ἀρμενίας. Σὲ αὐτὸ τὸ μέγα πλῆθος αἰχμαλώτων γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ τὶς δυνατότητες περιθάλψης τοὺς ἔπεσε λιμὸς καὶ τοὺς ἀποδεκάτισε. Ὁ ἅγιος Ἀκάκιος συγκάλεσε τοὺς κληρικούς τῆς ἐπισκοπῆς του καὶ τοὺς εἶπε: «Ὁ Θεὸς μας δὲν χρειάζεται οὔτε δίσκους, οὔτε ποτήρια. Οὔτε τρώει οὔτε πίνει, μᾶς καὶ δὲν ὑπόκειται σὲ καμία ἀνάγκη. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀπὸ εὐγνωμοσύνη τῶν προσκυνητῶν ἡ Ἐκκλησία ἔχει πολλὰ κειμήλια χρυσὰ καὶ ἀσημένια, ἀρμόζει μὲ αὐτὰ νὰ σώσουμε τοὺς αἰχμαλώτους στρατιῶτες καὶ νὰ τοὺς ταῖσουμε»<sup>109</sup>. Ἔτσι, στὴ συνέχεια τὰ πολύτιμα ἐκκλησιαστικά σκεύη δόθηκαν γιὰ λῶσιμο. Μὲ τὰ ἔσοδα ἐξασφαλίστηκε ἡ διατροφή τῶν ἀλλοφύλων καὶ ἀλλοθρήσκων αἰχμαλώτων, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐφόδια, τὰ ὁποῖα τοὺς χρειάζονταν γιὰ νὰ ἐπιστρέψουν ἐλεύθεροι στὸν τόπο τους. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι ὁ Πέρσης μονάρχης ζήτησε νὰ γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ τὸν Ἐπίσκοπο καὶ ἐκδήλωσε τὸν θαυμασμό του γιὰ τὴ φρόνηση τῶν Βυζαντινῶν νὰ νικοῦν καὶ μὲ τὸν πόλεμο καὶ μὲ τὴν εὐεργεσία<sup>110</sup>.

Σέβονται ἐπίσης ἀπόλυτα τὴν ἐπιλογὴ τῆς πίστεως ποὺ πρέπει πάντα νὰ εἶναι ἐπιλογὴ ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία δὲ αὐτὴ εἶναι πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῶν γονέων καὶ τὴν ὑπακοὴ σὲ αὐτούς, ἀφοῦ τὰ καθήκοντα ἔναντι τοῦ Θεοῦ ἔχουν ἀπόλυτη προτεραιότητα ἔναντι ὅλων τῶν ἄλλης φύσεως καθηκόντων<sup>111</sup>. Αὐτὴ εἶναι ἡ μεγαλειώδης παράδοση τῶν Πατέρων ἀπέναντι σὲ αὐτούς, οἱ ὁποῖοι βρῖσκονται σὲ ἀνάγκη, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀλλόθρησκοι, στάση ποὺ ἀποτελεῖ πρότυπο συμπεριφορᾶς καὶ γιὰ μᾶς σήμερα γιὰ τὴ στάση μας ἀπέναντι στοὺς κάθε λογῆς ἑτεροθρήσκους καὶ ἑτεροδόξους, οἱ ὁποῖοι πλέον ζοῦν δίπλα μας. Ἡ ἴδια στάση καὶ συμπεριφορὰ ἀγάπης ἀπαιτεῖται, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς ἐμπερι-

108. Βλ. ΝΙΚΟΛΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΠΟΥ, *Πηδάλιον*, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, ἀκριβῆς ἀνατύπωσις τῆς γ' ἐκδ. τοῦ 1864, Ἐρμηνεία στὸν 27<sup>ο</sup> Ἀποστολικὸ Κανόνα, σ. 26.

109. Πρβ. ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 7, 21, PG 67, 781B784A. Βλ. καὶ Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ κράτους*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1987, σ. 246-247.

110. Πρβ. ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 7, 21, PG 67, 781B784A. Βλ. καὶ Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ κράτους*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1987, σ. 246-247.

111. Πρβλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἀρματιῶ τῷ μεγάλῳ*, PG 32, 1012A.

στατους ὁμοπίστους, ἐπειδὴ καὶ αὐτοὶ ἀποτελοῦν παιδιὰ τοῦ Θεοῦ, ἀδέλφια μας καὶ πλησίον.

Ἡ πρὸς Διόγνητον ἐπιστολὴ περιγράφει αὐτὴν τὴν στάση ζωῆς τῶν Χριστιανῶν στοὺς ἄλλοθρήσκους παραστατικά: «Ἄγνοοῦνται καὶ κατακρίνονται, θανατοῦνται καὶ ζωοποιοῦνται. Πτωχεύουσι καὶ πλουτίζουσι πολλούς. Πάντων ὑστεροῦνται καὶ ἐν πᾶσι περισσεύουσιν. Ἄτιμοῦνται καὶ ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται. Βλασφημοῦνται καὶ δικαιοῦνται. Λοιδороῦνται καὶ εὐλογοῦσιν, ὕβρίζονται καὶ τιμῶσιν. Ἄγαθοποιοῦντες ὡς κακοὶ κολάζονται κολαζόμενοι χαίρουσιν ὡς ζωοποιούμενοι»<sup>112</sup>.

Συγκεφαλαίωση καὶ κατακλείδα τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς πρὸς τοὺς διαφορετικούς στα πιστεύω εἶναι ἡ προτροπὴ τοῦ Παύλου: «Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε, δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας. Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας· δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἥπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικόν, ἀνεξίκακον, ἐν πραΰτητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, μήποτε δῶ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐξωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα»<sup>113</sup>.

## SUMMARY

### The way Orthodoxy deals with non believers

By E. Kalogerakis,  
Phd of Theology

The Fathers of the Orthodox Church always sought to attract non believers to their ranks but in a discreet and a free way. They believe that they possess the absolute truth and because of that belief they are motivated to approach others in order them to share this truth with them. They differentiate their method of approach according to whether the issues in question have primary or secondary importance. That is they are willing to make compromises to the latter while not

112. Βλ. ΑΝΩΝΥΜΟΥ, Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον, PG 2, 1176A.

113. Βλ. Τιμ. Β', 2, 22-26.

in the case of the former. Their teaching is carried through dialogue, temperance, avoidance of tensions and violence, love and above all through their way of life which sets the example for others to imitate. Not everybody is suited for this purpose. Hot tempered, fanatics and indolent people are excluded from this task. They communicate with non believers because they deem this communication as being a necessary precondition for someone to being Christian. Their love, interest for others, their sacrificial spirit is aimed to all people regardless of their nationality or religion. They believe that God's truth is aimed at all people. They also believe that God is the father of all people and non-believers are also His children. Because of that he has angels who protect nations that do not believe in Christianity and uses these nations occasionally as an instrument in order to correct Christian nations for their misbehavior.